

*Rafał Zarebski**

**CZASOWNIKI Z PRZEDROSTKIEM *RE-*
W DAWNEJ I WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE
(NA TLE WYBRANYCH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH)**

**VERBS WITH THE PREFIX *RE-* IN OLD AND CONTEMPORARY POLISH
(COMPARED TO SOME OTHER SLAVIC LANGUAGES)**

Abstract

The article aims to describe verbs with non-Slavic prefix *re-* in the history of the Polish language, including the Slavic background. Discussed issues include: origins and chronology of the phenomenon, the evolution of the prefix *re-* from a series borrowings from Latin, genetic and morphological links, motivational relationships, semantics, as well as the stylistic and pragmatic characteristics of verbs prefixed by *re-*.

Keywords: prefix, verb, history of the Polish language, Slavic languages

Słowa kluczowe: prefiks, czasownik, historia języka polskiego, języki słowiańskie

Rozbudowany zasób prefiksów czasownikowych, będący jedną z bardziej charakterystycznych właściwości słowotwórstwa języków słowiańskich, blokuje proces wchłaniania genetycznie obcych afiksów lewostronnych. Opór wobec tego typu morfemów uwidaczniał się na przestrzeni dziejów poszczególnych języków słowiańskich. Działająca współcześnie silna tendencja do internacjonalizacji leksyki (nie tylko słowiańskiej) skutkuje znacznym przyrostem genetycznie obcych segmentów początkowych o różnym statusie słowotwórczym (prefiksy, początkowe człony złożzeń) w słowotwórstwie rzeczowników i w mniejszym

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź, e-mail: rafal_zarebski@uni.lodz.pl.

stopniu przymiotników¹. Natomiast w zakresie prefiksacji werbalnej nie da się zaobserwować przeobrażeń na tak znaczną skalę. Mimo że zagadnienie obcych przedrostków w słowiańskim słowotwórstwie werbalnym zajmuje pozycję marginalną, to jednak warto przyrzeć się temu zjawisku ze względu na jego złożoność.

Celem artykułu jest próba spojrzenia na czasowniki z niesłowiańskim prefiksem *re-* w historii języka polskiego, z uwzględnieniem tła słowiańskiego. Skupię się na genezie i chronologii zjawiska, zależnościach genetyczno-morfologicznych pomiędzy morfemem *re-* a rodzajami podstaw słowotwórczych, charakterystyce stosunków motywacyjnych, zachodzących pomiędzy derywatami czasownikowymi z początkowym segmentem *re-* a wyrazami motywującymi, opisie semantyki czasowników z *re-* oraz uwarunkowaniach z zakresu stylistyki i pragmatyki językowej.

Jak pisze Witold Śmiech, przedrostki czasownikowe: „[...] były początkowo wyrazami o charakterze przysłówkowym ze znaczeniem lokalnodeiktycznym, które wchodziły w luźne związki z czasownikami. O takim rodzaju tych połączeń świadczy to, że między obu tymi elementami mogły występować inne wyrazy, przede wszystkim zaimki” [Śmiech, 1986, s. 10]. Z czasem doszło do połączenia przedrostków z czasownikami, co na gruncie prasłowiańszczyzny dokonało się wcześniej niż w innych grupach języków indoeuropejskich. Zdaniem Antonína Dostála proces ten należy wiązać z wykształceniem się w okresie prasłowiańskim systemu aspektowego, który wykorzystywał prefiksy do urabiania formacji dokonanych [za: Śmiech, 1986, s. 10].

Czasowników z genetycznie obcym *re-* nie znała ani prasłowiańszczyzna [zob. Słoński, 1937; Dostál, 1954], ani najstarsza polszczyzna, która dysponowała bogatym, bo siedemnastoelementowym zbiorem werbalnych afiksów lewostronnych² [zob. Janowska, Pastuchowa, 2005]. Wśród przedrostków cza-

¹ Trzeba podkreślić, że nie jest to tendencja nowa. Na przestrzeni dziejów poszczególnych języków co jakiś czas dochodziło do wzmocnienia wpływów obcych (wystarczy wspomnieć renesansową falę zapożyczeń grecko-lacińskich, która miała miejsce w różnych językach europejskich, czy powszechność żywiotu francuskiego, który w znacznej mierze był konsekwencją idei oświeceniowych). Zjawisko to ma przyczyny ekstralingwistyczne. Warto zauważyć, że początki zachodzącej dziś angloamerykanizacji języków słowiańskich to lata siedemdziesiąte XX wieku [zob. Szymczak, 1978, s. 199]. Proces ten nasilił się po przemianach ustrojowych, które zachodziły w różnych krajach słowiańskich na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia [zob. Waszakowa, 2005, s. 194–207; PIJS].

² W zakresie słowotwórstwa imiennego dla doby staropolskiej odnotowano trzynaście prefiksów rzeczownikowych i tylko trzy (wyłącznie rodzime) przedrostki tworzące przymiotniki [zob. Kleszczowa, 2003, s. 114–120]. Warto jednak zauważyć, że lewostronne afiksy rzeczownikowe charakteryzowały się bardzo niską aktywnością słowotwórczą i jednorodnością genetyczną; tylko dwa: *archi-//arcy-* i *eks-* miały proveniencję niesłowiańską [zob. SJDS, s. 296–302].

sownikowych morfemu *re-* nie wymieniają także ważniejsze polskie gramatyki historyczne [zob. Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk, 1981, s. 248–253; Długosz-Kurczabowa, Dubisz, 2006, s. 368–370]. Prefiks ten natomiast został odnotowany w akademickiej gramatyce współczesnego języka polskiego. Tworzy on formacje dewerbalne, oznaczające „nazwy przekształceń (akcji anihilatywno-kreatywnych)” [GWJP, s. 539]. Podkreślono tu również jego istotną właściwość, która polega na tym, że – inaczej niż przedrostki rodzime – nie zmienia aspektu derywatów na dokonany³ [zob. GWJP, s. 537, 563].

O częstotliwości *re-* w polskich opracowaniach językoznawczych mówi się najczęściej jako o przedrostku wydzielającym się w rzeczownikach genetycznie obcych, a z rzadka tylko tworzącym nowe wyrazy typu *rewymiana* [zob. Szymczak, 1976, s. 21; 1978, s. 203]⁴.

Pierwsze genetycznie łacińskie czasowniki z początkowym *re-* pojawiły się w XVI wieku. Znalazły się wśród nich takie, w których obca część: a) była pusta semantycznie, np. *referować* (łac.) 1) ‘zda(wać sprawę z jakichś wydarzeń, (z) relacjonować’, 2) ‘odnosić, stosować do kogoś, czegoś’ [SXVI], b) wskazywała na charakterystyczne dla siebie znaczenie, ale czasowniki, których część stanowiła, nie były motywowane słowotwórczo, np. *rekognować* (łac.) ‘przemysłuć na nowo’ [SXVI], *rekudować* (łac.) ‘przekuwać, kuć na nowo’, przen. ‘przereagogowywać tekst’ [SXVI], *rekuperować* (łac.) 1) ‘odzyskiwać (o dobrach materialnych i przywilejach)’, 2) ‘starać się odzyskać, pertraktować o wydanie kogoś, kogo’ [SXVI], *relewować* (łac.) ‘o sprawie sądowej: wznowić (wznawiać), wnieść (wnosić) na nowo’ [SXVI], c) występowała w jednym z właściwych sobie sensów (zazwyczaj: ‘na nowo, od nowa, ponownie coś wykonać, zrobić, podjąć jakieś działanie’), np. *reintegrować*⁵ (łac.) ‘przywrócić do posiadania’ [SXVI], *retraktować* (łac.) ‘wszczynać na nowo, wznawiać (o sprawach sądowych)’

³ Analogicznie rzecz wygląda w przypadku niesłowiańskiego przedrostka *de(z)-*.

⁴ W polszczyźnie po roku 1989 prefiks *re-* w obrębie derywacji rzeczownikowej wśród genetycznie obcych morfemów przedrostkowych wykazuje przeciętną aktywność. Krystyna Waszakowa odnotowała 35 neologizmów rzeczownikowych z przedrostkiem *re-*, co pasuje go w końcowej części drugiej z czterech stref aktywności słowotwórczej rzeczownikowych prefiksów niesłowiańskich. Sporadycznie prefiks *re-* tworzy *substantiva* od podstaw rodzimych (wyłącznie nazw własnych), np. *repeeralizacja* (< PRL) [zob. Waszakowa, 2005, s. 131, 122, 180].

⁵ Korpus tekstów wykorzystanych przez autorów SXVI nie notuje tego czasownika. Forma została wyprowadzona z rzeczownika *reintegrowanie* [zob. hasło *reintegrować* w SXVI]. SXVI nie notuje także czasownika *integrować*; pojawia się on dopiero w SW. Relację semantyczno-formalną pomiędzy formami *reintegrować* < *integrować* uznaje za żywą w XVI wieku, ponieważ – zgodnie z założeniami autorki opracowania poświęconego słowotwórstwu doby staropolskiej – wyrazy staropolskie, których podstawy słowotwórcze zostały zaświadczone dopiero w leksykonach rejestrujących słownictwo epok późniejszych, uznaje się za derywaty [zob. SJDS, s. 23–25].

[SXVI]. Z punktu widzenia słowotwórstwa synchronicznego czasowniki należące do grupy a i b wykazują jedynie ślady podzielności formalnej, mieszczące się w obrębie grupy c można zaś – z pewną dozą ostrożności – uznać za motywowane przez *verba* bezprefiksalne.

W odniesieniu do szesnastowiecznych czasowników z początkowym *re-* warto zwrócić uwagę na następujące fakty. Po pierwsze, trzeba podkreślić ich znaczny przyrost w porównaniu z okresem wcześniejszym (w SXVI znalazło się ich blisko 50, podczas gdy Sstp nie notuje ani jednego). Ta dość duża liczba nowych zapożyczeń czasownikowych wiązała się z falą słownictwa genetycznie greckiego i łacińskiego, która w związku z tendencjami ideowymi epoki nasiliła się w polszczyźnie XVI wieku. Po drugie, zdecydowana większość tych czasowników nie jest motywowana słowotwórczo, choć wiele z nich można uznać za podzielne wyłącznie pod względem formalnym. Częstka *re-* wskazuje w nich zazwyczaj na ponowienie czynności, działania, wykonanie czegoś od nowa. Po trzecie, nieliczne z nowo zapożyczonych czasowników już na gruncie polszczyzny XVI wieku zaczęły wchodzić w relacje formalno-semantyczne z również zapożyczonymi podstawami werbalnymi, co doprowadziło do wyabstrahowania się prefiksu *re-*. Nie zawsze musiały to być relacje znaczeniowe do końca przejrzyste, ważne jednak, że materiał leksykalny z przywołanego okresu pozwala dostrzec proces powstawania stosunków motywacyjnych. Jak już wspomniano, zjawisko uzyskiwania podzielności słowotwórczej, które dokonało się w dość szybkim tempie, zostało w dużej mierze wsparte faktem zapożyczania większych fragmentów całych gniazd słowotwórczych. Po czwarte wreszcie, szybka adaptacja morfologiczna łacińskich czasowników z początkowym *re-* i będący jej konsekwencją proces wydzielenia się przedrostka nie doprowadziły jednak w polszczyźnie XVI wieku do tworzenia nowych derywatów. Nie odnotowano bowiem w tym okresie formacji z prefiksem *re-*, które na gruncie polskim powstałyby tak od podstaw rodzimych, jak i przyswojonych.

Polshczyzna XVII i XVIII wieku charakteryzowała się, jak wiadomo, otwartością – już nie tylko na leksykę o proveniencji grecko-łacińskiej, ale także pochodzącą z nowożytnych języków zachodnioeuropejskich, zwłaszcza z francuskiego. Nie dziwi więc dalszy przyrost nowych czasowników z początkowym *re-*, choć ich źródłem nie była już tylko łacina, ale także francuszczyzna. Również nieliczne z zapożyczonych wówczas czasowników z synchronicznego punktu widzenia można uznać za wyrazy motywowane, np. *remanifestować się*

[SXVII/XVIII], *reobligować się* [SXVII/XVIII]⁶. W dalszym ciągu prefiks *re-* nie zaadaptował się w polszczyźnie w takim stopniu, żeby mógł tworzyć nowe derywaty, chociażby od przyswojonych podstaw obcych.

Sytuacja w ogólnym zarysie nie zmieniła się także w początkowej fazie doby nowopolskiej. Słowniki notują mniejszą niż w okresach wcześniejszych liczbę nowych czasowników z początkowym *re-*, z których nadal tylko nieliczne wchodzą w relacje formalno-semantyczne z zapożyczonymi czasownikami bezprefiksalnymi, np. *reasygnować* (franc., nłac.) ‘asygnować asygnowane sobie pieniądze’ (< *asygnować* 1) ‘wydać asygnację na co, przekazać, kazać wypłacić za asygnacją’) [SW], *reeskontować* (franc.) ‘powtórnie eskontować’ (< *eskontować* ‘dyskontować, czyli kupować weksle za potrąceniem dyskonta’) [SW], *rewizytować* (franc.) ‘nawzajem odwiedzać, oddać rewizytę, wizytę za wizytę składać’ (< *wizytować* ‘składać wizytę’) [SW]. Warto podkreślić, że w materiale dziewiętnastowiecznym pojawiły się takie derywaty, które mogłyby zostać uznane z pewną ostrożnością za produkty rodzimego słowotwórstwa. Chodzi tu o kilka czasowników utworzonych od podstaw przyswojonych, np. *rekonfederować się* ‘zawiązać konfederację w odpowiedzi na konfederację przeciwników’ [SW] (z uwagą: również *skonfederować się*, łac. *re-* + *konfederować*), *reokupować* ‘zająć (kraj) na nowo, zawładnąć powtórnie, znów opanować’ [SW] (z uwagą: łac. *re-* + *okupować*), *reorganizować* ‘dokonywać reorganizacji, urządzać inaczej niż było, przekształcać, reformować’ [SW] (z uwagą: łac. *re-* + *organizować*), *reprodukować* 1) ‘rodzić na nowo, znowu puszczać, wydawać z siebie, regenerować, odradzać’, 2) ‘odtworzać, robić reprodukcję’ [SW] (z uwagą: łac. *re-* + *produkować*), *rewindykować* ‘odbierać swoją własność, odzyskiwać ją drogą postępowania sądowego’ [SW] (z uwagą: łac. *re-* + *vindicare*). Zostały one utworzone niezależnie od siebie w różnych językach (w tym także w polszczyźnie) lub też zapożyczono je z któregoś z języków nowożytnych (najprawdopodobniej z francuskiego lub niemieckiego).

W słownikach rejestrujących leksykę XX wieku, zwłaszcza drugiej jego połowy, nowe *verba* z segmentem *re-* są reprezentowane przez nieliczne przykłady. Od podstaw obcych zostały utworzone np. *reedukować* rżad. ‘prowadzić działalność wychowawczo-penitencyjną, mającą na celu umożliwienie jednostce przestępczej powrotu do społeczeństwa, uczynienie z niej pełnoprawnego obywatela’ [SJPD], *refinansować* ‘powtórnie finansować’ [SJPSz], *repolonizować* ‘polonizować wynaradawianą ludność pochodzenia polskiego; przywracać pol-

⁶ W SXVII/XVIII brak definicji tych czasowników. Por. znaczenie w SW: *remanifestować (się)* ‘odpowiedzieć na manifest, wystąpić z remanifestem, protestować, zastrzegać się’ (formy *reobligować się* nie odnotowano w innych słownikach).

skość czemu' [SJPD], *resocjalizować* 'ponownie włączać do życia społecznego kogoś, kto był pozbawiony przez jakiś czas możliwości uczestniczenia w tym życiu' [SJPD; SJPSz].

Prefiks *re-* jako jeden z produktywnych afiksów czasownikowych współczesnej polszczyzny został wymieniony przez Hannę Jadacką [zob. 2001, s. 110]⁷. Aktywność interesującego nas morfemu wciąż jednak ogranicza się do derywatów od przyswojonych podstaw obcych, o czym świadczą także przykłady zarejestrowane w najnowszych słownikach oraz w *Narodowym Korpusie Języka Polskiego*, np. *reinterpretować* książk. 'ponownie odczytywać, komentować coś, poddawać coś ponownej interpretacji' [USJP], *reinwestować* ekon. 'ponownie inwestować' [USJP], *rekomunizować* 'wprowadzać ponowne struktury komunistyczne; obsadzać stanowiska ludźmi związanymi z rządami komunistycznymi' [SWJP], *renegocjować* 'jeśli przedstawiciele jakichś instytucji, organizacji lub państw renegocjowali coś, to poddali to ponownym negocjacjom' [ISJP], *rekalkulować*: „Chyba dla żadnego użytkownika nie jest istotne, czy jego komputer rekalkuluje złożony arkusz Excela w 15 czy w 50 milisekund – to i tak jest czas krótszy niż czas powrotu palca z klawisza, którym wydano polecenie” (*Enter*) [NKJP], *restartować*: „Kolejny, ostatni etap (po jeszcze jednym restarcie systemu) to konfiguracja zainstalowanego już systemu przez program instalacyjny, po czym instalator restartuje komputer i następuje już właściwe uruchomienie systemu” (*Enter*) [NKJP], *rekombinować*: „Albowiem w momencie, gdy nano schodzi do takiej skali i precyzji, że potrafi samodzielnie rekombinować DNA, konstrukcje biologiczne i nanopochodne sprowadzone zostają do wspólnego mianownika, jednego kodu, za pomocą którego można zarówno zmieniać/budować materię ożywioną, jak i nieożywioną” (J. Dukaj, *Czarne oceany*, powieść science-fiction) [NKJP], *redefiniować*: „Z jednej strony bowiem kreuje świat przedstawiony wraz ze znajdującym się w nim przedmiotem, z drugiej zaś sama jest przez ten świat zawłaszczana i redefiniowana” (*Poetyka reklamy*) [NKJP], *reasocjować*: „W nieobecności mRNA one mogą reasocjować w nieaktywne rezerwowe rybosomy lub powracać do puli wolnych podjednostek stojących do dyspozycji innych mRNA oraz zainicjowania syntezy innych białek” (*Cytobiochemia*) [NKJP], *renaturyzować*: „Niemcy już dawno rozwalili swoje kanały i teraz je właśnie renaturyzują” („Gazeta Wyborcza”) [NKJP].

Przegląd wybranych gramatyk i słowników innoślówiańskich pozwala stwierdzić, że również w innych językach słowiańskich morfem *re-* w słowo-

⁷ Badaczka odnotowała cztery czasowniki powstałe po 1989 roku: *redefiniować*, *refinansować*, *reformować* i *reprivatyzować* [zob. Jadacka, 2001, s. 110], choć niektóre z nich były notowane już wcześniej [zob. *refinansować* w SJPSz].

twórstwie czasownika nie odgrywa dużej roli. Obserwujemy tu sytuację analogiczną do tej, jaka ma miejsce w polszczyźnie. Uwagi na temat prefiksu *re*-, jeśli w ogóle zostały zamieszczone, znajdują się na ogół tylko w niektórych syntezach poświęconych współczesnym językom. W akademickiej gramatyce języka rosyjskiego wspomniano, że prefiks *pe*- (ros.) wnosi znaczenie ‘czynność wskazaną w czasowniku podstawowym wykonać powtórnie, od nowa’, np. *ремилитаризировать* (< *милитаризировать*), *реорганизовать*, *реэвакуировать* [zob. ГСРЛЯ, s. 254, 272]. Obecność prefiksu *pe*- (bułg.) w czasownikach typu *реорганизирам* odnotowano również w gramatyce bułgarskiej [zob. ГСБКЕ, s. 216]. Natomiast w akademickiej gramatyce języka czeskiego werbalnego prefiksu *re*- nie uwzględniono w ogóle [zob. МČ, s. 387]⁸.

Współczesne innosłowiańskie czasowniki z lewostronnym afiksem *re*- są na ogół wspólne wielu językom, co świadczy o znacznym stopniu ich umiędzynarodowienia, np. *ремилитаризирам* (bułg.), *реорганизирам* (bułg.) [zob. БТР], *reemigrovati* (czes.), *reexportovati* (czes.) [zob. SSJČ], *реорганизовать* (ros.), *реэмигрировать* (ros.), *реэкспортировать* (ros.), *реэвакуировать* (ros.) [zob. ТСРЯ], *реемігрувати* (ukr.), *реінвестувати* (ukr.), *реекспортувати* (ukr.) [zob. ВТССУМ]. Trudno tu się doszukać jakichś osobliwości, które znamienne byłyby wyłącznie dla jednego języka. Nawet najnowsze neologizmy typu *restartować*, *rekombinować*, które mają głównie erudycyjny charakter, pojawiają się niezależnie od siebie w różnych językach, por. neologizmy bułgarskie: *рекомунизирам*, *рефинансирам*, *рециклирам*, *ремиксирам*, *реприватизирам*, *рестартирам* [zob. Благоева, 2008, s. 80–84; Костова, 2012, s. 473].

Jak już wspomniano, na ogół podkreśla się krótką tradycję czasownikowego prefiksu *re*- w językach słowiańskich, choć, jak przekonują o tym bardziej szczegółowe badania na materiale polskim, przedrostek ten wyabstrahował się z zapożyczeń łacińskich już w XVI wieku. Aktywność słowotwórczą zyskał później, bo dopiero w dobie nowopolskiej, kiedy zaczął tworzyć formacje od podstaw przyswojonych. Badacze zauważają, że zakotwiczenie prefiksu *re*- w słowotwórstwie werbalnym różnych języków słowiańskich następuje dopiero w czasach najnowszych. Należy podkreślić, że to osadzenie nie jest jednak zupełne. Prefiks *re*- nie zaadaptował się do żadnego z języków w takim stopniu, żeby mógł tworzyć derywaty od podstaw rodzimych. O znamionach pewnej stabilizacji w systemie może świadczyć – w niewielkim zakresie – obecność cząstki słowotwórczej jako hasła morfemowego w słownikach. Na gruncie pol-

⁸ Dość konsekwentnie uwzględnia się czasownikowy prefiks *re*- dopiero w najnowszych gramatykach różnych języków słowiańskich.

skim częstkę *re-* w postaci samodzielnego hasła notują dopiero słowniki powstałe w XX wieku, przy czym ich autorzy nie są zgodni co do jej słotwórczego statusu; traktują ją albo jako prefiks [zob. SJPD], albo jako początkowy człon wyrazów złożonych [zob. SJPSz]. Odrębne hasło morfemowi *re-*, traktowanemu zazwyczaj jako prefiks tworzący rzeczowniki i czasowniki, poświęcają także autorzy niektórych słowników współczesnych języków innoślwiańskich, np. bułgarskiego [zob. БТР], czeskiego [zob. SSJČ], rosyjskiego [zob. TCPЯ].

Czasowniki z przedrostkiem *re-* traktuje się jako formacje dewerbalne [zob. GWJP, s. 539]. O ile pod względem formalnym łatwo w nich wydzielić omawiany afiks, o tyle obserwacja stosunków semantycznych pomiędzy derywatami a podstawami każe ten pogląd zweryfikować. Okazuje się, że tylko nieliczne z czasowników z częstką *re-* można interpretować jako formacje odczasownikowe, np. *refinansować* ‘powtórnie finansować’. Wiele z nich należałoby traktować jako derywaty denominalne, motywowane zazwyczaj przez rzeczowniki zakończone na *-cja* (wraz z wariantami) lub więcej niż jednomotywacyjne, np. *reedukować* < *edukować*, *reedukacja*, *reorganizować* < *organizować*, *reorganizacja*, albo też w ogóle tylko jako derywaty denominalne, np. *reprodukować* < *reprodukcja*. Takie stanowisko przyjęli autorzy powstałej ponad 30 lat temu bułgarskiej gramatyki akademickiej, którzy dostrzegli wyłącznie denominalny charakter czasowników na *pe-* (bułg.), w których prefiks wydziela się tylko pod względem formalnym [zob. ГСБКЕ, s. 216]. Prawdopodobnie analogiczny tok rozumowania spowodował, że w gramatyce czeskiej wśród przedrostków czasownikowych nie uwzględniono interesującego nas prefiksu [zob. MČ, s. 387].

Najnowsze opracowania z zakresu słotwórstwa słowiańskiego, np. bułgarskiego, uznają derywaty na *re-* za formacje modyfikacyjne, co pozwala wydzielić w nich omawiany afiks [zob. Благоева, 2008, s. 83; Костова, 2012, s. 473]. Tak też skłonny byłbym interpretować większość czasowników z *re-* (z zastrzeżeniem, że mogą one mieć także motywację rzeczownikową), gdyż powstają w znacznym stopniu przez analogię [zob. Благоева, 2008, s. 81]. Argumentem za uznaniem motywacji werbalnej jako głównej może być użycie czasownika podstawowego i derywatu w bliskich kontekstach, por. użycia współczesne: „Warto jednak pamiętać, że osoby czynne zawodowo całe życie definiują i redefiniują pojęcie sukcesu” [HBR] i dawne: „Subveniando zaś owej akcji Król Jmć manifestował się, iako ten raptus Królewiczów słuszny był, na co remanifestował się Królewicz Alexander Brat ich, lecz tym Braci nie wybawił – Król Szwedzki dowiedziawszy się o tym wzięciu Królewiczów wokował Brata ich średniego Alexandra” (E. Otw. *Dzieje*, s. 118, 1728) [SXVII/XVIII]. Kryterium formalne zazwyczaj

silnie działa w obrębie wszelkich formacji prefiksalnych, niezależnie od przynależności podstaw do danej części mowy.

Co ciekawe, zgodnie z założeniami słowotwórstwa opisowego rzeczowniki z segmentem *re-* interpretuje się także jako dewerbalne, np. *reewangelizacja* < *reewangelizować*, *ewangelizacja* [zob. Waszakowa, 2005, 131]. Ten dość złożony charakter relacji motywacyjnych wynika w dużej mierze stąd, że znaczna część omawianego słownictwa to jednostki albo zapożyczone z języków obcych, albo równoległe utworzone od podstaw przyswojonych na gruncie różnych języków (w tym także słowiańskich). Te zależności mają swoje konsekwencje na płaszczyźnie opisu słowotwórczego. Z synchronicznego punktu widzenia wiele rzeczowników z cząstką *re-* może być interpretowanych jako derywaty odczasownikowe (od odpowiednich czasowników na *re-*), a w planie historycznym to właśnie te czasowniki uznaje się za denominalne derywaty paradygmatyczne z sufiksem *-ować*, gdyż powstały one od zapożyczonych leksemów rzeczownikowych. *Verba* te reprezentują typ transpozycyjny, ponieważ zwykle powielają znaczenie podstaw rzeczownikowych [zob. Pastuchowa, 2000, s. 109]. Ta interpretacja ma oparcie w fakcie, że rzeczowniki zazwyczaj zapożyczają się ze względu na funkcję referencjalną⁹.

Cząstka *re-* ma łacińską genezę, przy czym w łacinie nie występowała samodzielnie (np. w postaci przyimka bądź przysłówka, co było częstym zjawiskiem w odniesieniu do wielu genetycznie łacińskich, funkcjonujących dziś w różnych językach morfemów prefiksalnych). Zawsze stanowiła część wyrazów, do których wносиła następujące rodzaje znaczeń: 1) ‘cofanie lub działanie odwrotne’, np. *reposco*, *recognosco*, 2) ‘wzajemność’, np. *redamo* lub ‘przeciwieństwo wzajemności’, np. *reluctor*, 3) ‘częstotliwość’, np. *reputo*, 4) ‘działanie na nowo’, np. *renovo*, 5) ‘ruch z miejsca’, np. *removeo*, 6) ‘powrót do dawnego stanu’, np. *redundo*, 7) ‘odległość’, np. *repostus*, 8) ‘przeciwstawienie’, np. *retego*, *recludo*. Początkowe *re-* mogło także nie komunikować żadnych wartości semantycznych w porównaniu z sensem podstaw, np. *repraesento* [SLP].

We współczesnej polszczyźnie formacje z *re-* mają charakter restauracyjny, oznaczają „przywrócenie przedmiotowi stanu uprzednio zlikwidowanego”. Wskazuje się tu na skomplikowany układ relacji znaczeniowych zbudowanych z „trzech następujących po sobie sytuacji”, które składają się na całościowe znaczenie formacji z *re-*: *X remilitaryzował Y* ‘X militaryzował Y, który był zmilitaryzowany i zdemilitaryzowany’ [GWJP, s. 562]⁹. Nie tylko w języku

⁹ Wymieniono tu jeszcze przekłady: *rekonstruować* (coś), *repolonizować* (kogoś) [zob. GWJP, s. 562].

polskim, ale i w innych językach słowiańskich przedrostek *re-* w derywatach czasownikowych najczęściej zawiera sem ‘wykonać coś na nowo, ponowić działanie, zrobić od nowa’, np. *refinansować* ‘powtórnie finansować’, *restartować* ‘ponownie startować’, *reokupować* ‘ponownie okupować’, *рекултупузурам* (bułg.), rzadziej ‘wykonać czynność przeciwną lub odbywającą się w kierunku przeciwnym niż na to wskazuje podstawa’, np. *reemigrować* ‘powracać do kraju, z którego się wcześniej wyemigrowało’, *reeksportować* ‘eksportować towar uprzednio importowany’. Interesujący nas przedrostek może wnosić także bardziej szczegółowe wartości semantyczne. Niekiedy sensowi ‘zrobić coś od nowa’ towarzyszy sem o charakterze wartościującym ‘zrobić od nowa lepiej, poprawić’, np. *rekalkulować*, *redefiniować*, *reorganizować*, a także ‘zmienić, wprowadzić nową jakość’, np. *reinterpretować*, *rekultywować*. Ponadto *re-* może wskazywać na przywracanie stanu, który miał miejsce wcześniej, np. *repolonizować* ‘przywracać polskość; polonizować ludność polską, której narzucono cechy innych narodowości’, *renaturyzować* ‘przywracać stan naturalny’ (*renaturyzować kanały*). Dość rozbudowana polisemia przedrostka *re-* w pewnej mierze zależy od semantyki podstaw¹⁰.

Prefiks *re-* w niektórych derywatach czasownikowych wchodzi w relacje synonimiczne z genetycznie słowiańskim przedrostkiem *pre-* w jego funkcji reformatywnej¹¹ [zob. GWJP, s. 560], np. *redefiniować* – *przedefiniować*. Diana Blagoeva zauważyła, że w języku bułgarskim formacje z początkowym *pe-* często wypierają istniejące wcześniej czasowniki na *npe-*¹², np. *ремастерирам* – *премастерирам*, *редефинирам* – *предефинирам*, *рефинансирам* – *префинансирам* [zob. Blagoeva, 2008, s. 81]. Mimo że formacje restauratywne mogą być tworzone w językach słowiańskich także za pomocą innych rodzimych przedrostków: *od-* (pol.), np. *odbudować*, *odrosnąć* [zob. GWJP, 1998, 562], *ot-* (ros.), np. *отграть*, *воз-* (ros.), np. *возродать* [zob. Bogusławski, 1963, s. 61], *въз-* (bułg.), np. *възвръщам*, *възобновявам* [zob. БТП], to czasowniki utworzone za pomocą tych afiksów nie mają synonimicznych odpowiedników na *re-*¹³.

¹⁰ Zagadnienie to zasługuje na odrębne opracowanie.

¹¹ W. Śmiech [1986, s. 63] wskazuje tu znaczenie ‘przemienienie, przeniesienie z jednego (tzn. z jednej jakości, stanu, miejsca itp.) w drugie’.

¹² Prefiks *pre-* od czasów najdawniejszych tworzy w językach słowiańskich formacje wskazujące na powtórzenie akcji nazwanej w podstawie lub na akcję późniejszą; por. przykłady staropolskie, np. *przezastanawiać*, *przesadzić*, *przesiedlić*, *przebudować* [zob. Janowska, Pastuchowa, 2005, s. 90].

¹³ W SW jako synonim czasownika *rekonfederować* wskazano derywat *skonfederować*. Trudno tu jednak mówić o relacji synonimicznej, ponieważ prefiks *s-* wnosi najczęściej znaczenie ‘zebrać razem, w jednym miejscu; połączyć’ [zob. Śmiech, 1986, s. 29].

W sferze pragmatyczno-stylistycznej czasowniki z prefiksem *re-* charakteryzują się dość znacznym stopniem stylistycznej niezmienności i jednorodności. Zapożyczenia, z których wyabstrahował się omawiany morfem, już z racji swego pochodzenia (greka i łacina) miały ograniczony zasięg. Ewokowały zazwyczaj wyższy rejestr stylistyczny i styl naukowy. Współczesne polskie i innosłowiańskie derywaty z *re-* również przynależą w głównej mierze do specjalistycznego słownictwa erudycyjnego [zob. Waszakowa, 1989, s. 112; ΓCBKE, s. 254], lokując się w obrębie leksyki z zakresu różnych dziedzin nauki, techniki, polityki, ekonomii, informatyki, a więc tych sfer, w których najmocniej przejawia się tendencja do internacjonalizacji warstwy słownej. Trudności w pokonaniu barier stylowych w znacznej mierze uniemożliwiają morfemowi *re-* rozszerzenie łączliwości o podstawy rodzime.

Podsumowując rozważania na temat roli prefiksu *re-* w derywacji czasowników w dawnym i współczesnym języku polskim na tle słowiańskim, warto zauważyć, że, choć na ogół podkreśla się krótką tradycję tego morfemu, wiążąc go z najnowszą falą internacjonalizacji leksyki, jest on już od dawna obecny w polszczyźnie. Jego pojawienie się należy łączyć z renesansową falą pożyczek grecko-łacińskich, z których prefiks mógł się wyabstrahować. Procesowi temu pomógł zapewne fakt, że przedrostek *re-*, pomimo swej polisemii w języku źródłowym w pierwszych zapożyczeniach, wnosił przede wszystkim znaczenie ‘na nowo’, a z rzadka ‘przeciw’. Nacechowanie morfemu konkretnym sensem zazwyczaj przyspiesza jego usamodzielnienie się. Ponadto było ono wsparte obecnością w dawnej polszczyźnie genetycznie obcych wyrazów, które mogły stać się podstawami derywatów. W procesie wyabstrahowywania się genetycznie obcego środka morfologicznego zjawisko dorabiania podstaw stanowi jedno z ogniw na drodze przyswojenia do systemu słowotwórczego. Niekiedy stosunki motywacyjne zachodzące w polszczyźnie stanowiły powielenie relacji zachodzących w łacinie. Często też mogły mieć bardziej skomplikowany charakter, o czym świadczy choćby obecna już na gruncie polskim wielomotywacyjność różnych formacji czy też różnorodność interpretacji słowotwórczych. O ile prefiks *re-* wydzielił się dość szybko, o tyle aktywność słowotwórczą uzyskał znacznie później, bo dopiero w dobie nowopolskiej. Aktywność ta była większa w obrębie rzeczowników niż czasowników i ograniczała się do łączliwości z podstawami przyswojonymi. Afiks nigdy nie osiągnął najwyższego stopnia w skali adaptacji słowotwórczej, który polega na możliwości przyłączania się do werbalnych podstaw rodzimych. Podobnie rzecz wygląda w wybranych językach innosłowiańskich.

Mimo że czasowniki z przedrostkiem *re-* reprezentują klasę otwartą, nie są bardzo liczne we współczesnych językach słowiańskich. Owszem, wśród neologizmów czasownikowych stanowią jedną z najliczniejszych grup, przy czym większość z nich to albo zapożyczenia angielskie, które uzyskały podzielną słowotwórczą, albo internacjonalizmy, które mogły powstać w różnych językach. Stosunkowo niewielka liczba czasowników na *re-* ma różnorodne przyczyny. Na pewno pojawianiu się kolejnych neologizmów przeciwdziałała rozbudowana zasób werbalnych prefiksów słowiańskich, w tym przede wszystkim tych, które wnoszą podobne treści, np. *prze-*. Bardzo wyraźnie rysuje się tu granica pomiędzy podsystemem morfemów rodzimych i obcych, ponieważ te pierwsze wykazują silniejszą tendencję do tworzenia derywatów od podstaw rodzimych, drugie zaś obcych. Przy czym, o ile wiele morfemów genetycznie obcych może być źródłem powstawania hybryd, np. *kontrzwiazek*, *arcyzłodziej* [zob. Zarębski, 2012, s. 110, 256], co ma swoje konsekwencje w sferze pragmatyczno-stylistycznej, o tyle prefiks *re-* tej skłonności w odniesieniu do czasowników nie wykazuje. Ponadto na małą liczbę formacji czasownikowych na *re-* wpływają także ograniczenia stylistyczne, ponieważ derywaty te w zdecydowanej większości w językach słowiańskich należą do słownictwa specjalistycznego.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Konwencjonalne:

bułg. – bułgarski	nłac. – nowołaciński
czes. – czeski	ros. – rosyjski
franc. – francuski	ukr. – ukraiński
łac. – łaciński	

SŁOWNIKI I INNE OPRACOWANIA

- БТР – Андрейчин Любомир, ред., 2001, Български тълковен речник, IV изд. допълнено и преработено от Д. Попов, Наука и изкуство, София.
- ГСБКЕ – Стоянов Стоян, ред., 1983, Граматика на съвременния български книжовен език, т. 2. Морфология, Издателство На Българската Академия На Науките, София.
- ГСРЛЯ – Шведова Наталия Ю., ред., 1970, Грамматика современного русского литературного языка, Издательство „Наука“, Москва.

- GWJP – GRZEGORCZYKOWA Renata, LASKOWSKI Roman, WRÓBEL Henryk, red., 1998, Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- HBR – SAWICKA Magdalena, CESARZ-KWIETNIAK Natalia, Czym dla menadżerów jest sukces?, „Harward Business Review”, <http://www.hbrp.pl/news.php?id=981> (dostęp: 2.03.2016).
- ISJP – BAŃKO Mirosław, red., 2000, Inny słownik języka polskiego, t. 1–2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- MČ – PETR Jan, red., 1986, Mluvnice češtiny. 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov, Akademia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://pelcra.clarin-pl.eu/NKJP/> (dostęp: 18.01.2016).
- PIJS – KORIAKOWCEWA Elena, red., 2009, Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce.
- SJDS – KLESZCZOWA Krystyna, red., 1996, Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- SJPD – DOROSZEWSKI Witold, red., 1958–1969, Słownik języka polskiego, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SJPSz – SZYMCZAK Mieczysław, red., 1994, Słownik języka polskiego, t. 1–3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SŁP – BOBROWSKI Floryan, 1910, Lexicon Latino-Polonicum. Słownik łacińsko-polski, t. 2 (L–Z), nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, Wilno.
- SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého, <http://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?heslo=re&sti=74534&where=hesla&hsubstr=no> (dostęp: 29.01.2016).
- Sstp – URBAŃCZYK Stanisław, red., 1953–2002, Słownik staropolski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, <http://www.rcin.org.pl/publication/39990> (dostęp: 1.02.2016).
- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Antoni, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900–1927, Słownik języka polskiego, W Drukarni E. Lubowskiego i S-ki, Warszawa, <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/publication?id=254&tab=3> (dostęp: 1.02.2016).
- SWJP – Dunaj Bogusław, red., 1996, Słownik współczesnego języka polskiego, Wilga, Warszawa.

- SXVI – MAYENOWA Maria Renata, PEŁOWSKI Franciszek (t. 1–34), MROWCEWICZ Krzysztof, POTONIEC Patrycja (od t. 35), red., 1966–, Słownik polszczyzny XVI wieku, Ossolineum (1966–1994), IBL PAN (od 1995), Wrocław–Warszawa–Kraków, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=17781> (dostęp: 1.02.2016).
- SXVII/
XVIII – Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku, http://xvii-wiek.ijp-pan.krakow.pl/pan_klient/index.php?wstep_zakl=biogr (dostęp: 31.01.2016).
- ТСРЯ – Толковый словарь русского языка, <http://www.vedu.ru/expdic/> (dostęp: 15.01.2016).
- USJP – DUBISZ Stanisław, red., 2003, Uniwersalny słownik języka polskiego, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- ВТССУМ – БУСЕЛ В’ячеслав Т., ред., 2005, Великий тлумачий словник сучасної української мови, ВТФ „Перун“, Київ.

BIBLIOGRAFIA

- БЛАГОЕВА Диана, 2008, Нова глаголна лексика в българския език, в: В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 79–90.
- BOGUSŁAWSKI Andrzej, 1963, Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- DLUGOSZ-KURCZABOWA Krystyna, DUBISZ Stanisław, 2006, Gramatyka historyczna języka polskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- DOSTÁL Antonín, 1954, Studie o vidovém systému v staroslověnině, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- JADACKA Hanna, 2001, System słotwórczy polszczyzny (1945–2000), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- JANOWSKA Aleksandra, PASTUCHOWA Magdalena, 2005, Słotwórstwo czasowników staropolskich. Stan i tendencje rozwojowe, Universitas, Kraków.
- KLEMENSIEWICZ Zenon, LEHR-SPLAWIŃSKI Tadeusz, URBAŃCZYK Stanisław, 1981, Gramatyka historyczna języka polskiego, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- KLESZCZOWA Krystyna, 2003, Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- КОСТОВА Надежда, 2012, Наблюдения върху нови глаголи и отглаголни съществителни в българския език, в: S. Čmejrková, J. Hoffmannová,

- J. Klímová. eds., *Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český, Karolinum, Praha, c. 471–476.*
- PASTUCHOWA Magdalena, 2000, *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- SŁOŃSKI Stanisław, 1937, *Funkcje prefiksów werbalnych w języku starsłowiańskim (starobułgarskim)*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.
- SZYMCZAK Mieczysław, 1976, *O interferencji językowej w zakresie formantów słowotwórczych (na przykładzie języka polskiego)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 34, s. 17–23.
- SZYMCZAK Mieczysław, 1978, *O nowym typie prefiksacji rzeczowników i przymiotników w językach słowiańskich*, „Z polskich studiów slawistycznych”, seria V, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 199–205.
- ŚMIECH Witold, 1986, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- WASZAKOWA Krystyna, 1989, *Udział obcych środków słowotwórczych w odmianach współczesnej polszczyzny ogólnej*, „Przegląd Humanistyczny”, z. 2, s. 109–119.
- WASZAKOWA Krystyna, 2005, *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- ZARĘBSKI Rafał, 2012, *Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Rafał Zarębski

CZASOWNIKI Z PRZEDROSTKIEM *re*- W DAWNEJ I WSPÓŁCZESNEJ
POLSZCZYŹNIE (NA TLE WYBRANYCH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH)

Streszczenie

Celem artykułu jest opis czasowników z niesłowiańską częścią *re-* w historii języka polskiego, z uwzględnieniem tła słowiańskiego. Omówiono: genezę i chronologię zjawiska, proces wydzielenia się prefiksu *re-* z serii zapożyczeń łacińskich, zależności genetyczno-morfologiczne pomiędzy prefiksem *re-* a rodzajami podstaw słowotwórczych, relacje motywacyjne zachodzące pomiędzy derywatami czasownikowymi z *re-* a wyrazami motywującymi, semantykę czasowników z *re-* oraz uwarunkowania stylistyczno-pragmatyczne tych czasowników. Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, że prefiks *re-* ma długą tradycję w polszczyźnie, ale jego łączliwość jest ograniczona do podstaw genetycznie obcych. Wskazano także na polisemiczność prefiksu *re-*, która może zależeć

od semantyki podstaw, oraz na przynależność czasowników z *re-* do specjalistycznej leksyki naukowo-technicznej. Podobnymi właściwościami charakteryzują się derywaty werbalne na *re-* także w innych językach słowiańskich.

VERBS WITH THE PREFIX *RE-* IN OLD AND CONTEMPORARY POLISH (COMPARED TO SOME OTHER SLAVIC LANGUAGES)

Summary

The article aims to describe verbs with non-Slavic prefix *re-* in the history of the Polish language, including the Slavic background. Discussed issues include: origins and chronology of the phenomenon, the process of evolution of the prefix *re-* from a series borrowings from Latin, genetic and morphological links between the prefix *re-* and the types root words, motivational relationships, semantics, as well as the stylistic and pragmatic characteristics of verbs prefixed by *re-*. It has been established through research that the prefix *re-* has a long tradition in the Polish language, but its connectivity is limited to genetically foreign roots. Also indicated has been the polysemy of the prefix and the fact that the *re-* verbs belong in a specialised scholarly and technical vocabulary. Similar properties characterise verbal derivatives prefixed with *re-* also in other Slavic languages.